

ADALÉKOK ERDÉLY 18. SZÁZADI NÉPESSÉGE ETNIKAI ÖSSZETÉTELÉNEK KÉRDÉSÉHEZ¹

VERES VALÉR

Bevezető

Elemzésünk célja az, hogy kritikai vizsgálat alá vegyük a 18. századi Erdély népességének lélekszámára és etnikai összetételére vonatkozó források feldolgozását. Különösen nagy hangsúlyt helyeztünk mind a népesség etnikai összetétele alakulásának ideológiai beágyazottságára, mind pedig a demográfiai elemzések, számítások és becslések szakszerűségére. A tanulmány végén a ma Romániához tartozó, Partiumnak is nevezett terület népességének etnikai összetételére is kitérünk.

A 18. századi népesedési viszonyok kutatásának fontossága abban rejlik, hogy a mindenkori etnikai arányoknak ma igen nagy szerepük van az erdélyi magyarok (és nem csupán) nemzeti és történeti tudatában. Megjegyzendő, hogy a kérdésnek a 18. században még nem volt akkora jelentősége, mint amekkorát a modern nemzetképzés folyamatának sodrában a 19. és 20. század során nyert. Ezt mutatja az a tény is, hogy az etnikai hovatartozást, vagy az anyanyelvet semmilyen összeírás során nem tartották fontosnak a 19. század előtt. Mivel a kérdés ma már kiemelt jelentőségűvé vált, nem kerülhetjük meg a kutatását. Az erdélyiek számára ma hozzáférhető reprezentatív tudományos történeti munkák megfelelő fejezeteiben az a történettudományi hipotézis jelenik meg, hogy Erdélyben a 18. század elején a magyarok még relatív többségben voltak a románok alig egyharmadnyi arányához képest, míg a 18. század második felére, az első megbízható osztrák összeírások idejére a románság már abszolút többségbe került, és a magyarok a népesség nem több, mind egyharmadát tették ki. A Köpeczi Béla által főszerkesztett háromkötetes, 1986-ban megjelent *Erdély Története* második kötetében², valamint Trócsányi Zsolt „*A fanariótáktól a Hohenzollernekig*” című könyvében az erdélyi románok számának alakulásáról hasonló fejtegetéseket találhatunk, az utóbbiban expressis verbis: „...*tekintsük át az erdélyi románság történetének azt a nagy fontosságú mozzanatát, amely 1711 és 1761–62 között játszódik le: a román etnikum kisebbségből abszolút*

¹ A tanulmány elkészítéséhez szükséges szakirodalom megismerésében és értékelésében nyújtott önzetlen segítségükért köszönet illeti Óri Pétert és Faragó Tamást.

² Makkai – Szász, 1986. 978–979.

többség lesz Erdélyben”³. Mivel ezek a munkák nem kifejezetten történeti demográfiai jellegűek, ezért a fejezetek részletes kritikájával nem foglalkozunk, hiszen a szerzők írásait a meglévő szakirodalomra alapozták, amelynek alapján az említett szerzők joggal megírhatták ezeket a szövegeket. Dávid Zoltán részletes kritikai elemzése az 1715–1720–1721-es Magyarországra és Erdélyre is kiterjedő adóösszeírásokat összegező Acsády mőről lehetővé teszi számunkra, hogy ne Vasile Lupu moldvai fejedelem 1650-es adatait, valamint egy 18. század eleji osztrák kormányhatósági becslést használjuk arra, hogy Erdély népességének etnikai összetételét rekonstruáljuk, mint ez az előbb említett történelmi munkákban történt. Talán nem kell különösebben bizonyítanunk, hogy ma sem tudunk becslést tenni a népesség etnikai összetételére, ha nem népszámlálási adatokból indulunk ki⁴. Egy kormányhatóság – ha nem végez hozzá összeírást – a 18. század elején sem tud pontosabb becslést adni a népesség etnikai összetételéről, mint bárki más, még kevésbé egy szomszéd ország vezetője. Márpedig az 1712–13 körüli kormányhatósági becsléshez nem végeztek semmilyen összeírást az etnikai-nyelvi megoszlásról.

Ugyanakkor helytelen azon román reprezentatív történelmi munkák álláspontja is Erdély népesedéséről, amely szerint Erdélyt, mint „valóságos román etnikai tartalékterületet” tartják számon, abból kiindulva, hogy sok utalás található a különböző dokumentumokban az erdélyiek Havasalföldre és Moldvába való kivándorlására. Ebben a logikai keretben azt sugallják, hogy egy 1760–62-es vallási összeírás alapján, hiányos összlélekszám segítségével kiszámolva, 63 százalékos arányban éltek volna románok Erdélyben, ám az állandó elvándorlás következtében ez az arány régebben még magasabb lehetett, később pedig a magyarosítás eredményeként csökkent. Nem veszik figyelembe, hogy a vándorlások a maguk rendjén kétirányúak, nem csupán ki-, hanem bevándorlás is volt Erdélybe a román fejedelemségekből a történelem folyamán, és eltúlozzák ezáltal a kivándorlás szerepét⁵. A Ceaușescu-korszak román történetírásában további más, szakszerűtlen és tendenciózus fogalmi és értelmezésbeli problémákkal is találkozunk az újkori Erdély népesedésének kutatása kapcsán, ám mindezekre itt nem áll módunkban kitérni⁶. Az 1760–62-es összeírás eredeti adatainak helyes értékelésére később visszatérünk.

Tisztában vagyunk azzal, hogy az erdélyi etnikai arányok történelmi alakulása igen érzékeny kérdés mind a magyarok, mind pedig a románok számára, ám úgy gondoljuk, hogy országaink Európai Unió csatlakozása küszöbén eljött az ideje annak, hogy szembenézzünk a nemzeti ideológiákkal összhangban nem lévő tudományos kérdésekkel is. Be kell látni, hogy az újkori etnikai arányok

³ Trócsányi – Miskolczi, 1992. 34–35.

⁴ Gondoljunk csak az 1990-es évek elejére, amikor az erdélyi magyarok számára vonatkozóan 2–2,5 milliós becsléseket tettek közzé vezető politikusok, püspökök stb., míg az 1992-es népszámlálás kimutatta, és ezt mértékadó elemzők hitelesítették, hogy a reális érték 1 625 000 és 1 650 000 között van.

⁵ Giurescu, 1981. 216. [lásd még: Pascu, 1972. 1980. és Metes, 1977.](#)

⁶ [Lásd: Pascu, 1972 és 1980.](#)

ma már nem alapozhatják meg sem az egyes országok kisebbségpolitikájának, sem pedig a romániai magyarság jövőkéének alapjait.

A 18. század eleji Erdély népességének száma és etnikai összetétele

Először is szögezzük le, hogy Erdélyen az 1920. évi jogi állapotot értjük, ami a szűk értelemben vett, Királyhágón túli Erdélyt jelenti, amelyhez még a történelmi Partium (Kraszna, Közép-Szolnok, Kővár vidék stb.) sem tartozott hozzá. Dávid Zoltán eljárását követve a későbbi összehasonlító számítások is erre a területre vonatkoznak⁷.

A század legelejére vonatkozóan Jancsó Benedek becslését szokás idézni⁸, aki a román unitusok számából kiindulva Erdély etnikai összetételére az alábbi becslést teszi:

1. Erdély népességének etnikai megoszlása 1700-ban

Etnikum	Létszám	Százalékos arány
Románok	250 000	50%
Magyarok (székelyekkel)	150 000	30%
Szászok	100 000	20%
Összesen	500 000	100%

A szerzőt kritizáló Mályusz Elemérnek és Nyárády R. Károlynak⁹ nyilvánvalóan igazuk van abban, hogy a románok számát csupán az unitusok számából nem lehet megtudni, különösen, ha az unitusok száma is csupán becslésen alapul, továbbá a nemzetiségi összetételre sincs semmi támpontunk abból az időből. Az is valószínű, hogy az össznépesség is nagyobb számú volt a Jancsó által becsült félmilliónál.

Az „Erdély történetében” Trócsányi Zsolt gondolatmenete a következő: a románok 1700 körüli 250 000-nyi lélekszámát reálisnak tekinti, ám az össznépességet Szabó István nyomán 1710-ben 800 000-re teszi, eszerint 1700-ban a kormányhatósági becslést felhasználva a románok aránya mintegy 30% lenne Erdélyben, a magyaroké pedig 47%. További elég zavaros fejtegetésekkel arra a következtetésekre jut, hogy a románok nagyarányú növekedése Erdélyben 1740 és 1762 közé tehető¹⁰. Nyilvánvaló, hogy ez a növekedés megfelelően nem támasztható alá, bár az össznépesség számának becslése realisztikusnak tűnik. A hivatkozott művek mindegyikében megjelenik egy történelmi ideoló-

⁷ Dávid, Zoltán: *Az 1715-20 évi összeírás*. 1957+1963. 164.

⁸ Jancsó B., 1896. 761.

⁹ Nyárády, R. Károly: *Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása*, 1987/1. 17.

¹⁰ Trócsányi: *Erdély története*, 1986. 978–979.

giai hipotézis, amelyet mindenáron igazolni szeretnének, és amelynek lényege a következő:

Erdélyben a 18. század elején még a magyarság volt számbeli fölényben, ez a század második felére (1760) a románok abszolút többségére változik. Ennek fő oka a románok nagyarányú bevándorlása Erdélybe a román vajdaságokból.

E hipotézis fontos részét képezi a magyar nemzettudatnak, tankönyvekbe is bekerült¹¹, ezért bizonyítása igen fontos egyes történészek számára, még akkor is, ha az adatok nem igazán támasztják alá ezt az elméletet. Ezért is nem használják Acsády nemzetiségi statisztikáit, és sietnek megjegyezni, hogy „*Acsády ...közölt eredményei azonban korántsem tekinthetők megbízhatóknak ezért ismertetésüket feleslegesnek tartjuk*”. Ám Dávid Zoltán kritikája¹² nem azt jelenti, hogy az Acsády által használt forrásnak nincs értéke, és bármilyen „hasraütésszerű” becslés jobb nála, hiszen a torzítások iránya még a nemzetiségi összetétel esetében is egyértelmű, így azok irányadó jellegűek. Tanulmányunk során a fenti hipotézis elvetésének szükségességét próbáljuk bizonyítani, és helyette az alábbi munkahipotézist javasoljuk: Erdélyben a román etnikum a 17. század végén kb. a lakosság felét tette ki, a magyarok a székelyekkel 30–35%-ot jelenthettek, míg a fennmaradó arányon a többi etnikum osztozott, első helyen a szászokkal. A románok aránya Erdélyben a 18. század során kissé emelkedett, de lényegileg nem változott. Valószínű, hogy a 18. század népeségmozgásai az erdélyi románokat sem kerülték el, ám a vándorlások többirányúak: a Román Fejedelemségek és Erdély között kölcsönös, Erdély és Magyarország viszonylatában pedig inkább a Magyarországra irányuló vándorlás figyelhető meg, de a kutatások jelenlegi állása szerint nem egyértelmű, hogy a vándorlások egyenlege melyik ország javára írható. Mindenesetre úgy tűnik, hogy az nem számottevő Erdély etnikai viszonyainak alakulásában. A tulajdonképpeni Magyarország területén (Erdély nélkül) kis mértékben valószínűleg növekedett a románok aránya, de a történelmi Magyarország egészében arányuk a 18. század elejétől a 19. század közepéig csökkent más etnikumok nagyobb mérvű vándorlási folyamatainak közvetett következményeként.

A 18. század eleji népesedési viszonyok vizsgálatához az 1715–21 közötti évekre vonatkozó, Acsády Ignác által Erdély össznépességére vonatkozóan kiszámolt, összegezett és korrigált népességi adatokból indulunk ki. Kiindulópontunk az, hogy az 1720–21-es erdélyi etnikai viszonyok a század kezdetére is irányadóak. Az érvek a következők: Trócsányi Zsolt helytörténeti forráselemzésekre¹³ alapozva 1721 után feltételez jelentősebb román bevándorlást, emellett a társadalmi-gazdasági helyzet stabilizálódása 1715 után indult el, továbbá a román vallási unió erőltetése által kialakult közhangulat a 18. század első

¹¹ Lásd Helméczi Mátyás – Szabó Péter: A középkor és a kora újkor története. 413–14 éveseknek, N. Tankönyvkiadó, Bp., 1999. 185.

¹² Dávid, *id. mű*, 1963. 57.

¹³ Trócsányi, *id. mű*, 1986. 979–980.

éveiben nem lehetett túl vonzó az erős ortodox tradíciójú román fejedelemségek lakói számára, ezért joggal feltételezhetjük, hogy az 1720–21-es Erdély népességének etnikai megoszlása az azt megelőző évekre is releváns lehet. Így Acsády és az azokat pontosító Dávid Zoltán adatainak alapos kritikai elemzése remélhetőleg kielégítő módon rávilágít e század erdélyi etnikai viszonyaira.

Acsády Ignác a „Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában” című művében¹⁴ az 1715–21-es akkori magyarországi adóösszeírások adatainak összesítése mellett az erdélyi 1721. évi összesítést „mesteri módon” vetette össze az 1698., 1713., 1720., 1723., 1724., 1727. és 1733. évekből származó részletes adóösszeírásokkal, és Dávid Zoltán szerint „meglepően jó eredményeket közöl”¹⁵. Ám anélkül, hogy Acsády eredményeinek értékét kisebbiteni próbálnánk, később rámutatunk arra, hogy miért is tartotta Dávid ezeket meglepően jónak.

Acsády a 19. század végén az akkori KSH támogatásával egy munkacsoport segítségével a források közzététele mellett arra is vállalkozott, hogy az adóösszeírásokban felsorolt családnevekre támaszkodva meghatározza a népesség etnikai összetételét. Erre vonatkozóan Dávid Zoltán igen éles hangú kritikával illette Acsády munkáját: „Különösen súlyos tévedések történtek a román nevek elbírálásánál. (...) Munkatársai láthatóan egyáltalán nem ismerték a román családneveket, s így természetesen nem is ismerhették fel őket”, hozzáfűzve azt is, hogy a munkacsoport csak magyarokból állt¹⁶.

Acsády Erdélyre vonatkozó etnikai statisztikáinak eredeti, 1721. évi forrásaiban a 95 565 adózó családfő helyett annak csak mintegy feléről, 48 039 családfő nevről van adat. Ám ezeket kiegészítve a fent felsorolt évek összeírásaival, az egész adózó népesség névlistája alapján az alábbi eredményekhez jut:

2. Az erdélyi családfők etnikai megoszlása 1720–21-ben az adózó családfők neve alapján, Acsády becslése szerint

Országgrész	Magyar	Német	Román (Oláh)	Egyéb ¹⁷	Magyar	Német	Román (Oláh ¹⁸)	Egyéb ¹⁹
	nevük abszolút számokban				nevük százalékokban			
Vármegyék	8921	2628	32153	2	20,41	6,01	73,57	0,01
Székelyföld	19146	–	1357	–	93,38	–	6,62	–
Király- (Szász)föld	6418	12298	12629	13	20,47	39,22	40,27	0,04
Összesen	34485	14926	46139	15	36,09	15,62	48,28	0,01

¹⁴ Acsády Acsády, 1896.

¹⁵ Dávid Zoltán: *Az 1715–20 évi adóösszeírás*, 1957, 159.

¹⁶ Uő. 157.

¹⁷ Tót-rutén és szerb-horvát rovatokat vezetett Acsády Acsády.

¹⁸ *Az 1720–21-es összeírás idején ezt használták a románok megnevezésére Magyarországon, latinosan: valach.*

¹⁹ Tót-rutén és szerb-horvát rovatokat vezetett Acsády Acsády.

Erdélyben összesen 95 565 családnév elemzésével állapítja meg a fenti statisztikát, ami az összes, 1721. évre vonatkozó erdélyi főösszesítési adatnak (96 660 porta) 98,8 százaléka. A korrigálás során azonban nem csupán egyes román neveket sorolt a magyarok közé, mint ahogy Dávid Zoltánt idézve láttuk az előbb, hanem a Királyföldön aránytalanul sok magyart azonosít a nevek alapján olyan székben is, ahol sem azelőtt, sem azután nem regisztráltak magyarokat: Szászföldön a magyarok száma a szászok vagy a románok számának felével egyezik az Acsády-féle összesítésben, ami soha nem volt megfigyelhető azon a területen más összeírások alapján. Például Brassó vidékén a lakosság 45 százalékát, Besztercén 27, Köhalomban 51 százalékát magyarnak vette, ezáltal több magyar élt volna ott, mint szász. Márpedig éppen ő idézi egy 1749. évi hatósági összeírás eredményét, miszerint 44 710 királyföldi családból 23 386 szász és 21 324 román. Bár Acsády jogosan jegyzi meg, hogy a magyarokat helytelenül, külön meg sem említve teljesen a szászokhoz sorolták, ám 1749-ben a Királyföld lakosságának 47,7 százaléka román volt, és ez az arány nem lehetett nagyon eltérő 1720-ban sem, hiszen az összlakosság növekedése a családok számát illetően nem számottevő, azonban Acsádynál a románok a Királyföld népességének csupán 40 százalékát teszik ki. Valószínűleg a szász és a román nevek egy részét egyaránt magyarnak sorolta be. Acsády megjegyzi, hogy az általa összesített család-létszámból hiányoznak azon birtokos nemesek, akiknek legalább egy jobbágyuk van, valamint a katolikus és a református papság. A birtokos nemesek aránya az 1767-es összeírás alapján 1,78 százalék²⁰. Acsády az összeírásból kimaradt birtokos nemesek 90 százalékát a magyarokhoz sorolta, ám az egyházi kiváltságosok etnikai besorolásáról nem tesz említést. Ugyanis az erdélyi adatok értékelésekor a kimaradt kiváltságos társadalmi csoportok esetében nem tudni, hogy a katolikus papságba beleértették-e a görög katolikus papságot, mindenesetre ettől függően a nem adózók etnikai megoszlása lényegesen változhat²¹. (Az 1767-es összeírásakor szám szerint 4586 birtokos nemes élt Erdélyben, és 1733-ból tudjuk, hogy 2255 unitus, azaz görög-katolikus papot tartottak nyilván (akik románok voltak), míg a római katolikus papok (akik magyarok voltak) aránya ennél jóval alacsonyabb lehetett, tekintve a római katolikusok arányát Erdélyben). Tehát Erdélyben a világi és egyházi népesség megoszlása következtében a nem adózó kiváltságosok etnikai megoszlása kiegyensúlyozottabb, semmiképpen sem lehet 90 százalékukat a magyarokhoz sorolni.

Acsády a népesség társadalmi rétegek szerinti összetételét részletező táblázatában az általa használt 6-os szorzószámmal kiszámította az adózó népesség lélekszámát, majd ezt kiegészítette az összeírásból kimaradottakkal, ám ezt törvényhatóságoként külön tette, mivel indoklása szerint Királyföldön a szá-

²⁰ Csetri E.— Imreh István: *Erdély változó társadalmá*, 1980_26.

²¹ *Acsády Acsády, id. mű, 1896*, 51, 451.

szok pontos nyilvántartásaiból a népesség csupán 20 százaléka, a Székelyföldön 33,3, míg a vármegyékben átlagosan 50 százaléka maradt ki különböző okokból, például mert nem volt vagyona, ami után adót fizessen. Faragó Tamás néhány település egymás utáni évekből származó összeírásai alapján rámutat arra, hogy hányféle okból maradhattak ki a különböző státuszú háztartásfők azokból²², ami azt sugallja, hogy ezek a korrigálási kulcsok Erdélyben is túl alacsonyok lehetnek. Ha az eltérő kulcsok alapján Acsády által kiszámított törvényhatóságokkénti lélekszámokra alkalmazzuk az előbbi táblázatban szereplő, a nevek szerint kialakított, etnikumonkénti arányokat, akkor megkapjuk azokat az etnikai viszonyokat, amelyeket bár Acsády Ignác határozott meg a fennebb ismertetett, „súlyozott” korrigálás módszerével, viszont a súlyozások szerinti új etnikai arányszámításokat nem ismertette:

3. Erdély etnikai viszonyai 1720–21-ben, Acsády számításai alapján korrigálva

Ország rész	Összesen lélekszám	Magyar	Német	Román (Oláh)	Egyéb ²³
		nevük abszolút számokban			
Vármegyék	417 089	85128	25067	306852	42
Székelyföld	175 382	163772	–	11610	–
Király- (Szász) föld	213 750	43755	83833	86077	85
Összesen	806 221	292655	108900	404539	127
Összesen százalékban	100%	36,2	13,5	50,2	0,01

Tekintettel a fennebb jelzett torzításokra, Acsády etnikai statisztikáját úgy lehetne helyesbíteni, hogy a magyarok arányát mintegy 6 százalékkal csökkentve abból 3 százalékot a románokhoz, 1 százalékot a németekhez, 1 százalékot a cigányokhoz, 1 százalékot pedig a zsidók, örmények és görögök csoportjához kellene sorolni. Eszerint az 1721-es erdélyi etnikai arányok valószínűleg a következők: 53,2 százalék román, 30,3 százalék magyar, 14,5 százalék német, 1 százalék cigány, 1,1 százalék pedig más etnikumú. Acsády statisztikája minden hibája ellenére azonban igen értékes, mert először ad hozzávetőleges képet Erdély (és Magyarország) etnikai arányairól. Ami pedig a torzításait illeti, azok rendszerint egy irányba mutatnak, jelesen a magyarok számának növelése irányába, a többi etnikum közül nagyobb a torzítás mértéke a románok és a szlovákok esetében. A torzítások alapvetően három csoportba sorolhatók:

1. Az összeírt családnevek nem mindig fedik a nemzetiséget, vagy nem egyértelműek.
2. Az összeírást végzők gyakran nem ismerték a helyi közösség nyelvét, és a neveket magyarosan írták le, vagy magyarra fordították.

²² Faragó, 1996. 105.

²³ [Acsády](#) „Tót-rutén” és „szerb-horvát” rovatokat vezetett.

3. Acsády és munkacsoportjának tagjai nem beszéltek kisebbségi nyelven (különösen románul nem), így a besoroláskor időnként tévedtek.

Az első csoportba sorolható torzítások számottevőek, viszont Erdélyben feltehetően „kiegyenlítik” egymást. Más szóval mindegyik etnikumhoz arányosan sorolhatók ezek a sajátos esetek, ha a besorolást végző más szempontokat is figyelembe vesz, ám Acsádyék módszere a legtöbb esetben feltehetően a magyarok javára „oldotta” meg ezeket. Erdélyben a második torzítási forma hatásai minimálisak lehettek, mert az erdélyi összeírók többé-kevésbé ismerték az „együttélő” más etnikumok nyelvét. A legtöbb összeíró magyar lehetett, ám a vármegyékben (amelyek mind erős román többségűek voltak) sok esetben a nemesek is beszéltek valamilyen szinten egy román konyhanyelvet, mert a jobbágyok nem igazán értettek magyarul. Magyarországon viszont ez a torzítás számottevő, ami ki is tűnik egyes falvak és vármegyék összesített adataiból, amikor olyan falvakban azonosítanak Acsádyék magyarokat, ahol azok nem éltek, és a települést dokumentálhatóan mindig görög-keleti vagy unitus lakosság népesítette be (pl. Kővárban). Végül a harmadik torzítási forma mind az erdélyi, mind a magyarországi adatokban előfordul, mint ahogy Dávid Zoltán jelzi is ezt. Ezek az érvek alapozzák meg a fenti korrekciókat.

Ha az össznépeség számát alá is becsülte, bizonyára sok igazság van Acsády azon kijelentésében, hogy az egész Magyarországra (Erdéllyel együtt) névelemzéssel kiszámított nemzetiségi arányok 1720–21-re irányadóak, és a nem magyar etnikumok arányát tekintve mint minimális értékek megbízhatóak: *„Körülbelül ilyen volt a mai Magyarország nemzetiségi képe abban az időben, mely a nagy arányú telepítéseket megelőzte. Már 1720-ban megkezdődött ugyan ez a bevándorlás, de még nem volt szervezve, (...) s ezért csupán kis mértékben befolyásolta azt az arányt, mely az előző századokból fennmaradt bennszülött népesség között nemzetiségi tekintetben fennállott”*²⁴. Ez a megállapítása ellentmondásban áll azzal a némiképp „szakszerűtlen” kijelentésével, amellyel a románok folyamatos Erdélybe való beszivárgásának elméletére utal, amiből nyilván az következne, hogy a románok aránya mind Erdélyben, mind pedig Magyarországon állandó emelkedést mutat. Ez pedig, mint látni fogjuk, általában nem igaz, mert ha az 1720-as Acsády-féle nemzetiségi arányok minimális értékek, akkor a bevándorlókkal együtt az illető etnikai közösségek aránya később számottevően magasabb kell legyen, lévén, hogy a magyaroknak nincs honnan bevándorolniuk. Ám a tanulmány utolsó részében láthatjuk, hogy a románok aránya a történelmi Magyarországon a 18. század végén és a 19. században végig alacsonyabb az Acsády-féle aránynál. Azt pedig még egyetlen szaktanulmány sem állította, hogy a 18. századi Magyarországon tömegesen asszimilálta volna a magyarság a románokat.

Dávid Zoltán kísérlete az Acsády írásai által a köztudatban meggyökeresedett nézetek megváltoztatására üdvözlendő. De mi is az, amit belőlük ő téves-

²⁴ [Acsády, id. mű 1896. 51.](#)

nek tart? ”Ez a történelem külső eseményeinek elsőbbséget adó szemlélet a XVI–XVII. század történetéből a háborúk pusztításait, a török elleni harc fontosabb időpontjait emelte ki (...) a török hadjáratok pusztításainak a hatás elérése kedvéért sokszor túlzott színekkel megrajzolt írása, kísérletet sem tett az események sodrában csendben meghúzódó, a munkáját a harcok szünetében is serényen tovább folytató nép hétköznapijainak ábrázolására”²⁵. Ám Erdélyre vonatkozóan úgy tűnik, hogy a románok bevándorlási elméletét mint munkahipotézist ő is megtartja: „nem tekinthető véglegesnek a románokra vonatkozó számadat sem, mert beszivárgásuk végig a XVIII. század egész folyamán, sőt azon túl is állandóan egyenletesen tartott egészen 1821-ig, a fanarióták uralma végéig.” Ugyanakkor másutt azt állítja, hogy „Erdélynél az állandóan tartó román bevándorlásnak megfelelő lélekszám-növekedést sem találjuk meg”²⁶ 1720–1786 között, tehát nem lehet igazán tudni, miért is tartja meg a románok 18. századi bevándorlását mint hipotézist. E kérdés jobb tisztázására megvizsgáljuk Nyárádi R. Károly okfejtését, aki azt próbálta bebizonyítani, hogy a „románok száma a 18. században rendkívüli mértékben megnövekedett”²⁷. Fejtegetéseit különösen az 1733 és 1762 közötti periódusra koncentrálja. A jelenleg okait illetően jellemző a szemlélete: „a vándorlás lévén az osztályharc egyetlen lehetséges formája az állammal szemben, a románság folytonos mozgásban volt Erdély és a két vajdaság között”²⁸. Nem tudom, hogy jó-e az „osztályharc” elméletére visszavezetni a kérdést, de mindenesetre mi nem élünk ezzel a lehetőséggel. Nem is beszélve arról, hogy Acsády Ignác az idézett művének abban a részében, ahol az erdélyi vármegyékről részletesen ír, különösen a határszélen levő területeken készült összeírásokat idézve rámutat, hogy igen gyakori volt a román jobbágyok Havaselvére vagy Moldvába való átszökése az összeírást megelőző években, míg betelepedésről a forrásokban csak szórványosan tesznek említést, és ott sem bizonyos, hogy Erdélyen kívülről érkeztek azok a személyek. Fogaraszöldén például falvanként sorolják fel, hányan szöktek el, a Hunyad megyei összeírók megjegyezték, hogy az egyik faluból a Partiumba (Zaránd) távozott mindenki²⁹. Az 1715–21-es összeírások leíró részei tehát még arra is rávilágítanak, hogy az összeírást megelőző évtizedben az illető közigazgatási egységben játszódtak-e le valamiféle vándorlási folyamatok, sőt helyenként azok irányáról is számot adnak. Ám ezek semmiképpen sem támasztják alá a románok nagyarányú Erdélybe való vándorlását a 18. század elején.

Az erdélyiek a Partiumba, Bánságba és általában Kelet-Magyarországra irányuló 18. századi kivándorlásának nagyságrendjével kapcsolatban Trócsányi

²⁵ Dávid, [Zoltán: id. mű. 195763](#), 161.

²⁶ Dávid, [Zoltán: id. mű. 195763](#), 168, 170.

²⁷ Nyárády, [R. Károly, id. mű. 1987](#), 27.

²⁸ [Uő. 28](#) old.

²⁹ [Acsády, id. mű. 1896](#), 455–457.

Zsolt szavait idézhetjük: „*feltehetően százezres nagyságrendű jobbágy és zseléértömeg indul az Ígéret földjére*” (értsd: Magyarország keleti részeire)³⁰. Ebben a vándormozgásban román és magyar jobbágyok egyaránt részt vettek, bár a pontos eloszlásukat nem ismerjük. Jakó Zsigmond az 1940-es években még a kutatás akkori állása szerint úgy gondolta, hogy túlnyomóan csak a románok vettek részt ebben a vándormozgalomban. Jakó kevésbé kvantifikálhatóan, bár annál szemléletesebben mutat rá arra, hogy Erdély és a román vajdaságok között számottevő oda- és vissza irányuló vándorlás volt a 18. század folyamán. Ugyanakkor dokumentálhatóan több ezer családról tud, akik Erdélyből Magyarországra telepedtek át az 1720–30-as években³¹. Ezeknek a vándorlási folyamatoknak a végeredménye, mint látni fogjuk negatív egyenleggel zárult, és ennek következtében a 18. században az erdélyi népesség száma alacsonyabb ütemben szaporodott a magyarországinál.

Nyárády R. Károly Erdély össznépességének 1720 és 1786 közötti gyarapodása alapján is „kimutatja”, hogy ebben az időszakban 206 fős vándorlási nyereség figyelhető meg. Ezt úgy kapja, hogy 0,7 százalékos évi természetes szaporodási ütemet számol az Acsády-féle népességszámra, amely szerint Erdélyben a Partiummal együtt összesen 865 000 lélek élt volna. Ezt az értéket Dávid Zoltán nyomán ugyanis „meglepően jónak” tekinti. Ám itt is egy logikai bukta van. Dávid azért értékelte meglepően jónak ezeket az adatokat, mert az általa feltételezett 1 százalékos évi átlagos természetes szaporodási ütem esetében az Acsády-féle adat az 1786-os erdélyi összlélekszámból éppen visszaszámolható. Márpedig, ha Nyárády nem fogadja el ezt a növekedési ütemet és helyette lényegesen alacsonyabbat javasol, azzal érvelve, hogy a későbbi korszakokban is jóval alacsonyabb ez az érték (persze a későbbi értékek tényleges szaporodásból származnak, a XIX. században pedig Magyarországnak többnyire negatív vándorlási egyenlege volt és további más tényezők is közrejátszottak), akkor már az összlélekszám értéke is megkérdőjelezhető. Dávid Zoltán ugyanis a tulajdonképpeni Magyarország lakosságát 1715–20-ra az Acsády-féle érték 64 százalékos növelésével állapította meg, és így nyerte a 3,2 milliós értéket. Márpedig ha az ő fejtegetéseit nem fogadjuk el, akkor az erdélyi végösszeg sem éppen annyira „meglepően jó”, valószínűleg ezt is növelni kell legalább a magyarországi érték felével, 30–32 százalékkal³². Akkor pedig Erdély összlakossága Partium nélkül 1 050 000 körül volt 1720–21-ben, amelynek minimálisan 50,2 százaléka román lehetett, azaz 527 100 lélek, maximálisan mintegy 52 százaléka (546 000), és kb. 54 százaléka unitus és ortodox (mert azért a cigá-

³⁰ Trócsányi H. Z.: *Erdély története II. 1986. 976.*

³¹ Jakó, Zsigmond: *Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban. In: Magyarok és románok I. 1943. 565–567.*

³² Azért javaslom csupán a magyarországi felkerekítés mértékének a felét Erdélyre, mert valóban lehetett különbség a török utáni pusztulásból *frissen kímászó éppen kikerült*, új közigazgatású alföldi Magyarország és a viszonylag stabil közigazgatású Erdély adóösszeírása között.

nyok száma sem volt elhanyagolható, és a többi görög vallású kisebbség is számba jön), azaz 567 000 lélek.

Mint ismeretes, az osztrák hatóságok utasítására az erdélyi románok körében a 18. században három összeírás is történt, 1733-ban, 1750-ben és 1761-ben, amelyeknek az volt a célja, hogy megállapítsák az egyesült (unitus) görög-katolikusok számát és számarányát. Az adatok megbízhatóságát növeli, hogy párhuzamosan az egyházi (görög katolikus) és a közigazgatási (világi) hatóságok is elkészítették az összeírásokat, hogy az esetleges túlzásoknak elejét vegyék. Az összeírások kisebb hiányosságait Nyárády viszonylag jól összefoglalja, még a román szakirodalmat is áttekinti. A legfontosabb észrevételünk az, hogy az összeírások vallásfelekezeti statisztikák, tehát a kisszámú erdélyi keleti vallású cigány, görög és szerb népességet is magukban foglalják, bár arányai-ban ezek nem számottevőek a román közösséghez képest. A másik probléma, hogy az első és az utolsó összeírásból csak a családszámokat, 1750-ből pedig csak a lélekszámokat ismerjük. 1733-ban összesen 88 293 román családot írtak össze (papokkal együtt) a Barcaság nélkül, ahol H. Chirca levéltári összesítései alapján még 2307 ortodox (román) család élt³³, így ez összesen 90 600 család. Az 1750-es összeírás eredményeit A. Bunea összegezte, eszerint 568 722 unitus és nem unitus ortodox személy élt Erdélyben³⁴. Az 1760–62-ben (1761-re vonatkoztatva) készült összeírás közigazgatási hatósági adatai szerint 155 434 családot írtak össze V. Ciobanu közlése alapján, aki a szokásos 5-ös koeffici-enssel szorozva 777 170 lelket mutat ki akkor Erdélyben³⁵. Ám abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egy majdnem korabeli közlésből a lélekszámot is ismerjük Ballman összegzése alapján (561 177). Ám Ballman csupán 144 455 családot, közöl, így egy családra 3,88 személy jut. Hozzáad ehhez még 2907 papot és 2719 kántort, ami összesen 150 081 család (ha a papok és a kántorok nem voltak már előzetesen beleszámolva), a lélekszám – mint láttuk – 561 177, feltehetően a papok és a kántorok nélkül (és úgy tűnik az összevetett listákból, hogy az ortodox papok egy része is hiányzik az összegezéséből). Ballmann művéből még egy 1772. évi összeírás eredményeit is ismerjük, akkor 677 306 lelket vettek számba, de megjegyzi, hogy ebben benne vannak a cigányok és a görögök is (feltételezéseink alapján viszont a többiben is benne foglaltatnak)³⁶. Bár Nyárády R. Károly először megjegyzi, hogy „*Ciobanu számításainak hitelessége jogosan vitatható*”³⁷, különösen, mert az 1801-es Ballman-féle adatok szerinti unitus és ortodox összlélekszám, még ha kissé hiányos is,

³³ Lásd Jancsó, [Benedek](#): *Az erdélyi románság legrégebb hiteles statisztikája. századok–1900. 141–154. évf.* és Chirca, [H.](#): *Intregire la conscripția confesională din 1733 privind populația românească din Transilvania. Populație și societate*, vol. I. Cluj, 1972, 89–95.

³⁴ Bunea, [Aug.](#): *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750 ... Sibiu*, 1901

³⁵ Ciobanu, [V.](#): *Statistica românilor din Ardeal, făcută de administrația austriacă la anul 1760–62*, Cluj, 1926.

³⁶ Ballmann, [J. M.](#): *Statistische Landeskunde Siebenbürgens im Grundrisse. Hermanstadt*, 1801, 53.

³⁷ Nyárády, 1987. 21.

nem szorzószámos becslésen, hanem az összeírás tényleges adatain alapul, ezért messzemenően megbízhatóbb (esetleg korrigálható, ha a papok családtagjaival és más kimaradt kategóriákkal növeljük a végső értéket). Aztán N. Giurgiu számításainak felhasználásával, aki Ciobanuhoz hasonlóan ismét az 5-ös szorzószámmal 1761-ben 777 170 unitus és ortodox lélekkel számol, kiszámítja a „románok”³⁸ évi átlagos gyarapodását számban és százalékban:

4. Az unitus és ortodox népesség gyarapodása Erdélyben, 1733–1761

Időköz	Évek száma	Összes gyarapodás		Évi átlagos gyarapodás	
		szám	százalék	szám	százalék
1733–50	17	116 762	25,2	6 868	1,33
1750–61	11	197 943	34,2	17 995	2,70
1733–61	28	314 705	68,1	11 240	1,87

Ebben a formában a várhatóhoz képest nyilván túl magas lenne a románok gyarapodása. Nyárádi számításai szerint évi 0,7 százalékos természetes szaporodási ütemmel a románok kb. 100 000 fővel gyarapodhattak 1733 és 1761 között, így számításai szerint kerekítve 215 000 főnyi vándorlási többletük lenne a románoknak (pontosabban: az unitusoknak és az ortodoxoknak) Erdélyben. Viszont már láttuk az előbb, hogy megalapozatlan az 1761-es összeírásra az 5-ös szorzószám használata, és éppen a 3,88-as értékkel helyesebb számolni.

5. Az unitusok és az ortodoxok számának eltérő értékei Erdélyben a vallási összeírások alapján

Összeírás időpontja	Összeírt családok összesen	Lélekszám 5-ös szorzóval (Giurgiu – Nyárady)	Lélekszám 3,88-as szorzóval
1733	90 600	462 465 ³⁹	351 528
1750	?	579 227*	579 227*
1761	150 081	777 170	582 314
1772		677 000*	677 000*

*Korabeli összeírás eredménye, nem számított adat.

Látható tehát, hogy az 1761-es lélekszám valójában magasabb kell legyen, mint 582 314, de kevesebb, mint 677 000. Ha a kettő átlagát vesszük alapul,

³⁸ Helyesen az unitusok és az ortodoxok együttes száma, ám valóban legnagyobb részük román.

³⁹ Helyesen 453 000. Az adatot Giurgiu emelte meg indoklás nélkül, akárcsak az 1750-es 568 722 főt 579 227-re.

akkor a hozzávetőleges érték 628 113. Másrészt az 1733-as érték túl alacsony, ha 3,88-as családtag-számmal szorozzuk, hiszen 1721-re 400 000 körüli lélekszámot kapunk, ha a legtöbb kutató által elfogadott 800 000-es összlélekszám körüli értéket vesszük alapul, valamint ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy Acsády a románok számát lefelé torzító névalapú etnikai statisztikája szerint is az erdélyi népességnek legalább az 50 százaléka a románokhoz, ebben az esetben a görög rítusúakhoz tartozott. Azonban ezt a vallási alapú számítást meg kell még növeljük kb. 2 százalékkal, ami a görög rítusú cigányok és görögök aránya lehetett, és optimálisan további 2 százalékkal növelve korrigáljuk a románok arányát a fennebb említett Acsády-féle torzítások kiküszöbölése érdekében, így 435 000-es lélekszámot kapunk, ha pedig a felfele kerekített értéket vesszük alapul, az 567 000 lelket jelent⁴⁰. Ebben az esetben az 1733-as adat az 5-ös szorzóval tűnik hitelesnek, bár a nagyarányú, Partiumba és Magyarország keleti szélére irányuló kivándorlás hatására alacsonyabb érték is reális lehet. Valószínűleg a statisztikák összeírási módozatai között vannak eltérések, az egyszemélyes családok besorolása körüli egyházi és világi véleménykülönbségekről van is egy közlés⁴¹, ám ez a többi összeíraskor is megtörténhetett, ráadásul változó mértékben. Emellett 1733-ban a Barcaságon kívül Erdély többi részén feltehetően az összeírás propagandisztikus céljából adódóan az ortodoxokat nem írták mind össze.

Végül mindezen szempontok alapján lássuk az erdélyi unitusok és ortodoxok számának alakulását a 18. század folyamán:

*6. Az unitusok és az ortodoxok valószínű száma
Erdélyben a 18. században*

Összeírás időpontja	Összeírt családok összesen	Valószínű lélekszám
1721a	75 000*	435 240
1721b ⁴²	?	567 000
1733	90 600	462 465
1750	?	579 227
1761	150 081	628 113
1772	?	677 000

*Acsády számítási módszerével durván: 46 000 (+ 2 x 2000 család, korrekció és más görög vallású)+ 50% = 75 000.

⁴⁰ [Az Acsády-féle, 1720–21-ben Erdély lakosságára számított 806 000 lélekszám 54 százaléka.](#)

⁴¹ Nyárády uo. idézi Chirca-t-[id. mű.](#), (1972. 89–95.)

⁴² [Az általunk felülkerekített adatok alapján.](#)

7. Az unitus és ortodox népesség növekedési üteme, 1721–1772

Időköz	Évek száma	Összes gyarapodás		Évi átlagos gyarapodás ⁴³	
		szám	százalék	szám	százalék
1733–50	17	116 762	25,2	6868	1,32
1750–61	11	48 886	8,4	4444	0,73
1761–72	11	48 887			0,68
1733–61	28	165 648	35,8	5916	1,09
1721a–1772	51	241 760	55,5	4740	0,8
1721b–1772	51	110 000	19,4	2157	0,3

Látható, hogy az évi átlagos növekedési ütem 0,7 és 1,1 között ingadozik az 1733–1750 periódus kivételével, amikor viszont a két érték regisztrációs módja eltérő, az első a családok, a második a személyek számát jelöli, és feltehetőleg valamelyik pontatlanabb, hiányosabb a másikonál, vagy a családok számából nem helyesen számítottuk ki a lélekszámot 1733-ra. Sajnos az adatok annyira nem megbízhatóak, hogy az eltérésekre bármilyen érvelést is lehetne alapozni. Nagyobb periódusokra (1721–1772) számolva viszont a gyarapodást, látható, hogy az még az Acsády-féle 1720–21. évi értéket véve is 0,8 százalékos évi átlagos növekedési ütem, vagyis nem annyira nagy, hogy abban számottevő részt bevándorlással kellene magyarázni. 1721 és 1733 között annyira eltérő jellegű összeírásokból származnak az adatok, hogy arra a periódusra nem is számoltunk növekedési ütemet. Értékelésünk szerint 1720–1772 között feltehetően néhány (2–3) százalékkal emelkedhetett a görögkeletiek és az unitusok aránya is Erdélyben, mert bár a vándorlási egyenlegük negatív volt, a magyaroké feltehetőleg még negatívabb lehetett. Ám semmiképpen sem ennek tulajdoníthatóan voltak abszolút többségben Erdélyben a románok a 18. század végén, hiszen az aránynövekedésben jelentős szerepük lehetett a görögkeleti cigányoknak is, akik megjelentek az egyházi összeírásokban. Ha pedig az általunk az előző részben megnövelt Erdély népességének megfelelő, 1720–21-es görög-katolikus és ortodox lélekszámmal számolunk, akkor elenyésző az évi átlagos növekedési ütem. Öri Péter alapos kutatással kimutatja, hogy a 18. század második felében Pest megyében az adatok alapján 1,19%-os természetes szaporodási ütem jellemző, és ha ezt csökkenteni kell is a születési és halálozási adatok nyilvántartásának eltérő mértékű hiányosságai alapján, még mindig 1 száza-

⁴³ Az évi átlagos szaporodási ütem a következő képlettel történt a számítás: $x = \sqrt[n]{\frac{P_{i+n}}{P_i}} - 1$.

lék körüli értékkel számolhatunk⁴⁴. Ez pedig jóval magasabb az erdélyi, Acsády-féle értékkel számolt 1720–1772 közötti 0,8 százalékos román tényleges növekedési ütemnél. Ennek az lehet a magyarázata, hogy Pest megyét dokumentálhatóan nagyarányú bevándorlás jellemezte, ám Erdélyben, mint láttuk, a vándorlások egyenlege negatív volt.

Etnikai arányok a 18. század második felében

Erdélyben az 1766-os és 1772-es összeírások már nem csupán a „román” vallások, hanem az összes vallásfelekezet lélekszámára kitérnek. Az idők során több szerző is összegezte a vallásfelekezeti adatokat, amelyek a nagyobb etnikai csoportok szerint elkülöníthetők: a magyarok durván a római katolikusok, reformátusok és az unitáriusok, a szászok az evangélikusok, míg, amint már láttuk, a románok az unitus (görög-katolikus) és az ortodox egyházak híveivel azonosíthatók. A keleti vallásúak közül megpróbálják a cigányokat elkülöníteni.

8. Az össznépesség etnikai megoszlása a 1766-ban, vallási adatok alapján (Különböző szerzők számításai, kerekítve)⁴⁵

Etnikai csoport	<i>Ballman becslése</i>		<i>Gottschling becslése</i>	
	lélekszám	arány	lélekszám	arány
Magyar	262 000	27,4	263 000	26,5
Német	131 000	13,7	130 000	13,2
Román	521 000	54,5	557 000	56,1
Cigány	40 000	4,1	40	4
Zsidó	2 000	0,3	2	0,2
Összesen	956 000	100	992 000	100

Az összeírásból a birtokos nemesség kimaradt, mivel túlnyomó többségük magyar volt, a magyarok aránya valamivel magasabbnak tétélezhető fel (1–2 százalékkal). Látható, hogy 1766-ban több számítás szerint is Erdélyben azok az etnikai arányok figyelhetők meg, amelyekhez hasonlót az 1850-es erdélyi népszámlálás etnikai, majd a későbbi dualista népszámlálások anyanyelvi adatai mutatnak. Az Acsády-féle 1721-es etnikai arányok sem különböznek ezektől számottevően, mivel az ő összesítésében a románok minimális aránya 50,2 százalék lélekszám szerint, maximálisan pedig feltehetően nem lehetett több a kisebbik 1766-os (54,5 százalékos) értékénél, mert időközben a románok számá-

⁴⁴ Öri Péter: *A természetes szaporodás alakulása és helyi változatai a 18. századi Magyarországon. In Történeti demográfiai évkönyv*, 2001. 212.

⁴⁵ A számadatokat ismerteti: Nyárády R. Károly: *id. mű*, 1987. 25.

nak növekedését vallási adatok szerint ismerjük, a magyarok és a németek (szászok) nagyobb arányú bevándorlása pedig ebben az időszakban nem valószínűsíthető (a mi optimális becslésünk 52 százalék 1721-re). Viszont relatíve valamivel csökkent a magyarok aránya a Magyarországra való kivándorlás hatására, valamint a cigány és a zsidó közösségek feltehetően bevándorlással is gyarapodtak ebben az időszakban, relatíve ugyancsak csökkentve valamivel a többi közösségek arányát. A románok számának alakulását részletesen tárgyaltuk az előző részben.

Az 1786. évi népszámlás az első megbízható adatforrás Erdély népességének számáról, amelyből szisztematikusan egyetlen társadalmi réteg sem maradt ki. Ezt tekintik az első „igazi” népszámlálásnak Erdélyben (és Magyarországon), amely azonban néhány szempontból még elmarad a modern népszámlálásoktól. Eszerint 1 440 986 személy élt Erdélyben és az akkori Partium területén (azaz Kraszna, Közép-Szolnok és Kelet-Zaránd megyékben; Partium nélkül pedig 1 291 607 személy, ehhez még Dávid Zoltán összegzése alapján hozzá kell adjuk az erdélyi határőr falvak lakosságát 120 730 fővel, valamint külön a katonai népességet 59 563 fővel, így összesen 1 471 900 fő élt 1786-ban Erdélyben), ám akkor sem az etnikai, sem pedig a részletes vallásfelekezeti hovatartozást nem vették számba. Az 1785–86-os népszámlálásból azt is megtudjuk, hogy a háztartásokban élők átlagos száma Erdélyben 4,99, míg Magyarországon valamivel magasabb 5,17. Thirring Gusztáv felhívja a figyelmet arra, hogy a számlálási íveken a „családok” rovatban valójában a háztartásban élők száma szerepel, ami valamivel magasabb az igazi családlétszámnál. Ez közvetve igazolja azt a feltételezést, hogy a 18. század második felében az átlagos háztartásnagyságot Erdélyben joggal lehet 5 főre tenni⁴⁶. Ám az összlétszám alapján fény derül arra, hogy az összes régebbi vallási összeírásból a népesség egy kisebb része kimaradt, hiszen túl nagy az eltérés az 1766-os vagy az 1773-as és az 1786-os összlétszám között, márpedig ezt nem lehet a bevándorlás számlájára írni, hiszen az 1766-os etnikai arányok lényegében a 20. század elejéig fennmaradtak, az pedig lehetetlenség, hogy 1766 és 1785 között a népesség egyharmadát kitevő, az őshonos népesség arányaival megegyező, párhuzamos román, magyar és német (szász) bevándorlás történt volna Erdélybe. Az Adótabellákon Csetri Elek és Imreh István összesítésében az akkori Partiummal együtt 1766/67-ben 258 359 család szerepel, Partium nélkül pedig 231 978 család, és ha hozzászámítjuk a nem adózó szegényeket, akkor láthatjuk (5-ös szorzóval 1 159 890 lélek, ehhez jön még mintegy 81 000 nem adózó⁴⁷), hogy a népességszámnak egymillió kétszázézer fölött kellett lennie, tehát a felekezeti összeírások is igen hiányosak.

⁴⁶ Thirring, Gusztáv, *Magyarország népessége II. József-korában*, Bp., 1938, 29.

⁴⁷ Ezt úgy számítottuk ki, hogy összevetettük az 1791-es adókimutatásban szereplő háztartásszámot az 1785–86-os népszámlálás megfelelő háztartásszámával. A kettő közötti különbség mintegy 7 százalékát teszi ki az adózóknak.

Az 1784/87-es erdélyi népszámlálás egyik feldolgozását N. Giurgiu végezte. Tanulmányában a népesség etnikai összetételét Preiss báró 1773-as, a Nagyfejedelemség vallási összetételéről készült jelentésére alapozza⁴⁸. Preiss jelentése alapján Erdély vallási összetétele az alábbi volt:

*9. Erdély népességének vallásfelekezeti megoszlása 1773-ban,
Preiss szerint*

Felekezet	Lélekszám
Görög-katolikus	119 232
Ortodox keresztény	558 076
Lutheránus	130 884
Római-katolikus	89 135
Református	140 043
Unitárius (ariánus)	28 647
Összesen	1 066 017

Am Giurgiu téved, amikor kritikátlanul átveszi ezeket az adatokat. Először is láttuk, hogy már 1766-ban is a népesség összlétszáma 1,15 millió körül lehetett, így a jelentésben lévő 1 066 017-es lélekszám hiányos 1773-ra vonatkozóan, a reális értéknek 1 200 000 fölött kellett lennie. Másik tévedése, hogy a felekezeti hovatartozást minden további nélkül átalakította nemzetiségivé, a görög-katolikusokat és az ortodoxokat románként, a lutheránusokat szászokként, míg a többi magyaroként tüntette fel, eszerint a románok aránya 63,5, a magyaroké 24,1, míg a szászoké 12,4 százalék. Ezek az arányok több román kézikönyvbe és tankönyvbe bekerültek az utóbbi évtizedekben, a román nacionalisták számára azt sugallva, hogy a magyarosítás eredményeként a románok aránya 1910-re mindössze 53 százalékra szorul vissza, a magyarok körében pedig, akik ezt átvették, valamilyen jelentős román bevándorlás feltételezésére adott okot az 1720–1773-as időszakra vonatkozóan⁴⁹. Ugyancsak az 1766–67-es adatok alapján láthattuk, hogy a görögkeleti cigányok száma ekkor már nem elhanyagolható. Továbbá az 1850-es népszámlálás alapján megtudhatjuk, hogy a görögkeleti és görög-katolikus népesség és a románok aránya között 2,9 százalékos volt a különbség, míg a cigányok 3,7 százalékát teszik ki a népességnek. 1773-ban így a cigányok egy részét, 2 százalékát a görög vallásúakból, további két százalékát pedig a többi népesség arányából vonjuk le. Aztán éltek Erdélyben örmények és zsidók is, még ha kis számban is. Az etnikai arányszámok megállapításához még figyelembe kell venni, hogy a becslést végző Preiss milyen forrásokra épített. Egyrészt az adóösszeírásokra, amelyek, mint láthattuk, hiányosak voltak, és minimálisan 10 százalékkal korrigálandók.

⁴⁸ N. Giurgiu, *Populatia Transilvaniei*, 1972, 110.

⁴⁹ Lásd: D. Prodan, *Transilvania și iar Transilvania*, 1992, 57.

Emellett a különböző felekezetek híveinek számát illetően a legpontosabb adatok a görög-katolikusokról és az ortodoxokról voltak, lévén, hogy három összeírás is készült róluk a megelőző évtizedekben. Így e két felekezet híveinek száma, 677 308 lélek, viszonylag pontos, a fennmaradó többi felekezet híveinek együttes száma 390 000 lélek a minimális, 1,2 milliós összlétszám mellett, a katonai népesség nélkül (a Partium nélküli területre). Ebben az esetben az 56,5 százaléknyi görög vallásúakból a románok aránya összesen 54,5 százalékra tehető. További 2 százalékot a cigányok tehetek ki, és ha elfogadjuk, hogy a szászok aránya a 18. század elején megfigyelt 13 százalékról valamit csökkent, akkor 12 százalék körül mozoghatott 1773-ban. Ezenkívül a fennmaradó 30 százalékból még le kell vonnunk 2 százalékot a nem görög vallású cigányokra, további 0,5 százalékot zsidók, örmények és más, nyugati vallású kisebbségek, a maradék 29 százalékot pedig a magyarok teheték ki.

Érdeemes összevetni az 1720–21-es eredeti Acsády-féle, illetve az általunk korrigált erdélyi népességszámot az 1785–86 évivel, valamint etnikumonként is úgy megvizsgálni, hogy a fenti, 1773-as etnikai arányokat átszámoljuk az 1785–86-os népességszámra, a természetes szaporulat kiszámítása érdekében.

10. Erdély népességszáma és etnikai összetétele 1720–21-ben és 1785–86-ban, átszámítva és korrigálva

Évek	Össznépesség	Román		Magyar		Német	
	szám	arány*	szám	arány	szám	arány	szám
1720–21 Acsády	806 221	52	419 234	32,5	262 021	13,5	108 840
1720–21 (saját)	1 050 000	52	546 000	32,5	341 250	13,5	141 750
1785–86	1 471 900	54,5	802 185	29	426 851	12	176 628
1850	1 796 252 ⁵⁰	57	1 028 263	27	480 987	11	192 270

*A 100%-ig terjedő különbségek a cigányokat és más etnikai kisebbségeket jelölik.

Az így nyert etnikumonkénti népességszámok 1786-ra reálisnak tűnnek, még ha az 1850-es adatokkal mérjük is össze azokat, amelyek Dávid Z. szerint kissé felfelé torzítanak a románok javára⁵¹. Ezt figyelembe véve láthatjuk, hogy ha a torzítás 1,5–2 százalékos, akkor az 1785–86-os etnikai arányok 1850-ben is fennálltak.

⁵⁰ Forrás: Rotariu, T (szerk). *Recensământul din 1850, Kolozsvár, 1996 alapján: A 2 061 645 lakosból a Partiumot 265 393 lélekre számoltuk, technikai okokból nem vonva le a körösbányai járást, de levontuk a ma Szilágy megyéhez tartozó részét az újkori Kolozs vármegyének, amelyek kiegyenlítik egymást és etnikai megoszlásuk hasonló.*

⁵¹ Dávid Z., *id. mű*, 1957.

*11. Évi átlagos növekedési ütem a 18. században
Erdélyben etnikumonként*

Periódus	Össznépesség		Román		Magyar		Német	
	számban	p	számban	p	számban	p	számban	p
1721a – 1786								
Acsády	10241	0,9	5891	1	2536	0,75	1042	0,74
1721b – 1786 (saját)	6490	0,52	3941	0,59	1317	0,34	536	0,34

p – az évi átlagos növekedési ütem arányszáma százalékban.

Az évi átlagos növekedési ütemek nemzetiségenkénti alakulását mindkét 1720–21-es lélekszámra kiszámítva láthatjuk, hogy még az eredeti Acsády-féle adatokra is realiztikus ütemek számolhatók, míg ha a megemelt értékekre számoljuk, akkor mindegyik nemzetiség esetén a természetes szaporulatnál kisebb növekedés figyelhető meg. A legnagyobb növekedési ütemet a román népesség produkálja, de az is messze elmarad a korabeli magyarországi növekedési értékektől. Meglepő, hogy a magyarok és a németek növekedési üteme mindkét számítás szerint igen közel áll egymáshoz, bár ennek okai eltérőek. A szászok természetes szaporulata messze elmarad a magyarokétól, míg ez utóbbiak kivándorlása Erdélyből Magyarországra és Moldvába számottevő volt. Söllner adatai szerint például 1830–1843 között a lutheránus szászok természetes szaporodási arányszáma csupán 3,7, míg a református magyaroké 9,9, a görög katolikus románoké 8,6, az ortodoxoké 11,3 ezrelék, (a románok egy része mellett ide tartozott a cigányok nagyobb része is), az össznépesség 8,8 ezrelékes arányszámához képest⁵². Ezek az eltérések a 18. század végén is fennállhattak.

Ami az 1720–21-es reális erdélyi népességszámot illeti, a fenti becslések arra utalnak, hogy az 1786. évihez viszonyított, erdélyi népességnövekedést produkáló, 1720 és 1750 között Erdélyből el nem vándorolt nettó népesség lélekszáma e korszak kezdetén 850 000–900 000 között lehetett, így mintegy 150 000 személy vándorolt ki a tartományból, bár ez csak hozzávetőleges érték, hiszen a vándorlás lehetett nagyobb mérvű is, de később a népesség egy része visszavándorolhatott. A kivándoroltak románok és magyarok lehettek, ezek etnikai megoszlása az 1721-es román-magyar egymáshoz viszonyított arányok szerint oszlott meg, bár úgy tűnik a magyarokat kissé jobban érintette a kivándorlás, lévén, hogy a moldvai csángótelepek egy része is a madéfalvi veszedelem után a 18. században keletkezett, ennek következtében a románok javára kis mértékű, 2–3 százalékos térnyerés észlelhető. A Magyarországra irányuló kivándorlás tárgyalására a következő részben még visszatérünk.

⁵² [Söllner, J.: Statistic des Grossfürstentums Siebenburgen, Nagyszeben, 1856. 298–350.](#)

A népesség etnikai összetétele a Partiumban és Kelet-Magyarországon

Erdélyi szempontból ugyancsak érdekes a népesség etnikai összetételének feltárása azon a 18. századi kelet-magyarországi területen, ami ma Romániához tartozik, és amit néha Partiumnak neveznek, máskor a „tág értelemben vett Erdély” kategóriájába foglalnak bele. Köztudott, hogy a fejedelemségkori vagy a Habsburg idők Partiuma sem egyezik azzal a magyarországi területtel, amely 1920-ban Romániához került. Arra itt nem vállalkozhatunk, hogy a mai területre pontosan átszámítsuk az összes 18. századi összeírás adatait. Csupán néhány szempontra szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyek e terület 18. századi etnikai arányaira vonatkoznak.

Acsády 1715–20-ra azon magyarországi megyékben, amelyek ma részben vagy teljesen Romániához tartoznak, az alábbi etnikai arányokat állapította meg a maga névelemzési módszerével:

12. A partiumi vármegyék adózó családfőinek etnikai megoszlása 1715–20-ban Acsády becslése alapján,

Megye	Összesen	Családok abszolút számokban				Százalékban			
		magyar	német	román	más	magyar	német	román	más
Máramaros	2736	703	10	143	1880	25,69	0,37	5,23	68,71
Szatmár	3400	3051	63	269	17	89,79	1,85	7,92	0,38
Kövár	745	206	6	530	3	27,65	0,89	71,15	0,40
Közép-Szolnok	2595	1885	2	705	3	72,64	0,08	27,17	0,11
Kraszna	975	748	–	219	8	76,72	–	22,46	0,82
Bihar	9242	8297	32	913	–	89,77	0,35	9,88	–
Arad	573	40	94	439	–	7	16,40	76,61	–
Zaránd	2552	294	–	2256	2	11,52	–	88,40	0,18
Marosi határország	884	73	–	228	583	8,26	–	25,79	65,95
Összesen	23702	15297	207	5702	2496	64,5	0,9	24,1	10,5

Sajnos az eredmények közvetlenül nem mondanak sokat, mert egyes vármegyékben a románok aránya feltűnően alacsony, bár azon vármegyék jó részét vagy teljes egészét demográfiai téren a románok uralják. Így Kövárban, Bihar megyében és a Marosi határországban az összesítés alapján túl alacsony a románok aránya, itt a névelemzési módszer majdnem teljesen csődöt mondott. Az elsőt csaknem teljes egészében, Közép-Szolnokot és Krasznát legalább fele részben románok lakják a korabeli források szerint is, Bihar vármegye keleti fele is román többségű régió, és ugyanakkor a románok az egész vármegyében Acsády adatai szerint a 10 százalékot sem érik el. Ezek szerint az összeírt né-

pesség legalább 35 százaléka román kellett, hogy legyen. Átszámítva ezt a mai romániai területre, hozzávetőlegesen 4000 Bihar és Szatmár vármegyei magyar⁵³ és 1800 máramarosi rutén adózó családot ki kell hagynunk, mert azok Magyarország, illetve Ukrajna területére esnek, így a maradék partiumi adózó népesség 17 902 porta. Ennek 64 százaléka magyar, 32%-át pedig román nevék teszik ki. A névelemzési torzításokat korrigálva Acsády az összesített magyarországi adatoknál a románok arányát 3,43-ról 5 százalékra emeli⁵⁴. Ez az 1,57 százalék 27 889 családot jelent, amit Acsády a magyarok számából von le. Eszerint a román nevű családok száma 8413-ra emelkedik. A románok lélekszáma Acsády szokásos 6-os szorzószámával és a további 50 százalékkal növelve 75 717 lélekre tehető.

A Partium népességének etnikai összetételében azonban fontos szerepet játszik a Bánság 1720 körüli népességszámának feltárása. Ezt Acsády Szentkláray munkája alapján 30 000 főben állapítja meg, amit Dávid Zoltán hihetetlenül alacsonynak talál: „*A Mercy-féle térkép(nek) ...vizsgálva szembeötlő, hogy nagyobb néptelen zónák csak Torontál északi részében vannak, míg különösen Krassó-Szörényt aránylag sűrűn hálózzák be a románok hegyektől és erdőktől védett, régi településű falvai. Ezeknek lakosságából bőven jutottak továbbköltöző rajok az elnéptelenedett temesi és torontáli, ...sőt aradi vidékekre is*”. Ugyancsak Dávid Zoltán írja, hogy Czoernig szerint a Temesközbe később 60 000 német telepes érkezett, s a németek száma 1840-ben 181 565 lélek. Becslése szerint a Temesköz népessége 1720-ban meghaladta a 200 000 főt.⁵⁵

Megpróbáltuk rekonstruálni a Partium népességét etnikumok szerint. Figyelembe vettük Dávid Zoltán már hivatkozott véleményét, miszerint a tulajdonképpeni Magyarország népességét az Acsády-féle adatokhoz képest átlagosan 64 százalékkal kell növelni, így az alábbi eredményeket kaptuk:

⁵³ [Ha e megyék 1785–87-es népszámláláskori népességének a mai határ magyar oldalára jutó arányát alkalmazzuk az 1720-as családlétszámra, akkor éppen pontosan 3860 család jut Magyarország területére. Bár nyilván ezek az arányok változhattak.](#)

⁵⁴ [Acsády, id. mű, 1896., 49.](#)

⁵⁵ [Dávid, Z., id. mű, 1957., 191.](#)

13. A partiumi vármegyék lakosságának etnikai megoszlása (Temesközrel, a mai romániai területre számítva) 1715–20-ban Acsády és Dávid Z. alapján, korrigálva

Megye	Össze- sen	Lélekszám abszolút számokban				Százalékban			
		magyar	német	román	más	magyar	német	román	más
Partium ⁵⁶									
Marostól északra Temesköz keleti (és középső) része	264233	126729	2642	124175	7927	58	1	38	3
Összesen	190000	10000	–	160000	20000	5	–	84	11
	454233	136729	2642	284175	27927	30	0,6	62,5	6,9

Látható, hogy ha becsléseink és korrekcióink nagyságrendje helyes, akkor a Partium ma Romániához tartozó területén az 1720-as etnikai arányok nem különböztek gyökeresen a 19. századiaktól. Ám a népsűrűség jóval alacsonyabb volt, hiszen később, a 18. század végétől kezdve ezen Partiumi terület népességszáma közel állt az erdélyihez, 1720-ban pedig annak kb. felét tette ki. Hasonlítsuk össze az össznépesség számát és vallási összetételét nagyobb csoportonként Thirring Gusztáv 1782. és 1804. évi vallási összeírásainak átszámítása alapján a románok arányának megállapítása érdekében. A vármegyéknek a mai Romániához tartozó területen levő részeire átszámolt népességszámok N. Giurgiutól származnak⁵⁷:

⁵⁶ Az előző táblázat népességéből kihagytuk Máramaros északi, rutén-lakta részének és Bihar ma Magyarországhoz tartozó részének népességét. A szétválasztás hozzávetőleges. A Temesköz keleti részén élő népesség számának becslése a Dávid Z.-féle minimális értéken alapul, abból kiindulva, hogy ha az idézet alapján a ma Szerbiához tartozó, akkori Torontáli részek voltak a legritkábban lakottak, akkor a mai romániai területre a ~~200~~190 000-es lélekszám reális lehet. Az etnikai összetétel becsléséhez [Dávid Zoltán](#) leírására alapozva [én a szerző](#) végeztem (VV).

⁵⁷ [Giurgiu, N., id. mű 1972., 102. old.](#)

14. A Partium népességszáma (a ma Romániához tartozó területen)
az 1785–87-es népszámlálás alapján

Megye	Lélekszám abszolút számokban				
	Összesen	Román	Magyar, német és más nyugati keresztény	Zsidó	Más (görög vallásúak)
Máramaros	34875	21200**	3875	1000	8800
Szatmár	77208	35000*	39639	2569	
Közép-Szolnok	149190	75000*	73575	615	
Bihar	230031	147000**	81938	1093	
Arad	151482	118500**	22630	352	10000
Temes és Torontál	189599	100000*	71102	118	18379
Krassó	188469	162520**	15425	44	10480
Határőrvidék	124000	100000*	4000	?	20000
Összesen	1144854	759220	312184	5791	67659
Százalékban	100	66,3	27,2	0,5	6

*Becsült érték (a 19. századi népszámlálások alapján), mert a vármegyében az összes románt és rutént görög katolikusnak jegyezték be, és így a római katolikusokkal összesítve jelennek meg a kimutatásban. A nem román görög vallásúak számának becslése visszaszámítással történt. Azt vettük alapul, hogy a mai romániai területen Erdély és a Partium népessége 1786-ban 61 százalékát tette ki az 1880 évinek.

**A szerbek, illetve a rutének becsült számát levontuk és a „más” rovatba tettük át. Biharban úgy számítottuk, hogy a magyarországi oldalon élő ortodox románok és a romániai részen élő görög-katolikusok kiegyenlítik egymást.

A fenti táblázat alapján látható, hogy a „Partium” népessége 1785–86-ban közelít Erdély népességszámához, de azért elmarad attól, annak mintegy 78 százalékát teszi ki, szemben az 1720-as mintegy 50 százalékkal. Ez azt jelenti, hogy az országrészbe számottevő mértékű bevándorlás irányult, amit a németek (svábok) esetében dokumentálhatunk is, ezenkívül ismeretlen mértékű román és magyar bevándorlás is történt Erdélyből. A románok aránya az 1721-es korrigált adatokhoz képest 3,8 százalékkal emelkedett, a magyarok aránya pedig majdnem ugyanannyival csökkent, amennyiben az arányok helyesek. Ha valóban így történt, akkor annak az erdélyi bevándorlás az oka, mivel az erdélyi magyarok egy része feltehetően még nyugatabbra, az Alföldre vándorolt. Így a magyarok aránya nem emelkedhetett a fenti táblázatban felsorolt megyékben. Ám ha a Bánság román népessége néhány ezer fővel magasabb volt 1721-ben, mint ahogy mi becsültük, akkor a vizsgált partiumi-kelet-magyarországi terület etnikai arányai 1786-ra jóformán nem változtak. Magyarok (és kisebb számban szlovákok) még Észak-Magyarországról is vándorolhattak az Alföld keleti szélére (a szlovákok esetén ez dokumentálható is). Hogy miért elsősorban Erdélyből kellett érkezniük a román bevándorlóknak, azt az alábbi táblázat alapján következtethetjük ki (persze kisebb mérvű, pár ezer családot felölelő román

bevándorlás a Bánságba Olténiából, és északabbra Moldvából is igen valószínű, jelzik ezt a fennmaradt Moldován családnevek):

15. Magyarország és Erdély össznépességének etnikai arányai 1720–1890 között (az 1720–21-es összeírás területére számítva⁵⁸)

Etnikum	Abszolút számokban	Százalékban		
	1720–21	1720–21	1840	1890
Magyar	1 161 208	45,49	45,98	45,63
Német	338 471	13,26	11,41	11,64
Tót-rutén	454 699	17,82	20,07	16,45
Szerb-horvát	108 727	4,26	6,61	2,98
Román	489 493	19,17	15,46	14,81
Egyéb	?	–	0,47	1,49

Az 1720–21-es összesítésbe Acsády már a nem adózó nemesség becslét számát is beleveszi, akiknek legnagyobb részét a magyarokhoz sorolja. Acsády eredeti táblázatában is⁵⁹ ezek a százalékok szerepelnek a nemzetiségi arányok időbeli összevetésére.

Számunkra azért tanulságos ez, mert a románok nagyméretű aránycsökkenése 19 százalékról 15 százalékra éppen azt mutatja, hogy az ő vándorlási egyenlegük a történelmi Magyarországra (Erdéllyel együttvéve) ha pozitív is volt, mégsem számottevő a 18. században, így a nagyszámú betelepülő között a 18. században a románok jelentéktelen arányt képviseltek. Hiszen ha a románok betelepülése nagyarányú és folyamatos lett volna 1720 és 1840 között, akkor arányuknak Magyarország és Erdély 1721. évi területén legalább állandónak kellett volna maradnia, vagy emelkednie kellett volna.

Hasonlóképpen megcáfolódik Pápai Béla következő megállapítása is: „Úgy véljük, túlzott tévedés nélkül mondhatjuk, hogy a Magyarországon élt nemzetiségek között mind a bevándorlást, mind a bevándoroltak természetes szaporodási arányát tekintve a románok voltak az élenjárók, tehát azok, akik Erdély népességének jelentékeny hányadát képezték már a XVIII. században is”⁶⁰.

Acsádi Györgynek egy igen tanulságos táblázata van arról, hogy különböző természetes szaporodási ütemek (0,8–1,2%) és kétféle bevándorlási lélekszám-becslés (500 000, illetve 1 000 000) mellett mennyinek kellett lennie Magyarországnak népességének (Erdéllyel) 1721-ben ahhoz, hogy elérhesse 1787-ben a

⁵⁸ [A történelmi Magyarország területe a Bánság \(Temesköz\) és a katonai határörvidék nélkül. Más, 19–20. századi statisztikákban a románok arányának csökkenése azért nem tűnik fel, mert a Bánsággal együtt nem ennyire látványos az eltérés a 18. és a 19. századi arányok között.](#)

⁵⁹ [Acsádi Acsády I. id. mű, 1896. 51.](#)

⁶⁰ [Szerző, mű, Pápai, 1963. Kovácsics 63-ból???????????????? id. mű, 151.](#)

8,3 milliós lélekszámot⁶¹. A táblázatból kiolvasható, hogy a 4,2 milliós 1720–21-es lélekszám esetében az 500 000-es bevándorlási értékhez 0,8 és 1 százalék közötti természetes szaporodási ütem szükséges, ami több szerző szerint is reális⁶² erre az időszakra. Márpedig ha az 1720–1787 között bevándorolt németek létszámára (és 1787-ig született leszármazottaikra) a Dávid Zoltán-féle 400 000-es felső értéket elfogadjuk (hiszen ők azok, akik betelepődését szisztematikusan dokumentálni lehet), akkor a fennmaradó 100 000-et sorrendben a szerbek, horvátok, rutének, cigányok, románok, csehek, morvák és mások tenéki. A románokra nem több mint 20 000 személy jut, ami, mint hangsúlyoztuk már, a pozitív vándorlási egyenleget jelenti, tehát jóval többen is jöhettek, de ugyanakkor távoztak is el helyettük őshonos erdélyi és magyarországi románok.⁶³

Az 1785–86-os népszámlálás arra is lehetőséget ad, hogy az összeírásakor helyben élő idegenek származási helyét, illetve az elvándoroltak célterületét is megismerjük, tudva azt, hogy a népszámlálásnak voltak jelentős technikai korlátai is az ilyen irányú adatok felvételében: nem mindig tudták pontosan az elvándoroltak tartózkodási helyét a hozzátartozóik. A népszámlálás 20 833 idegent talált, aki nem az állandó lakhelyén lakott, és 23 218 távollevőt regisztrált. Ez 2385 személyi vándorlási veszteséget jelent Erdély számára. Ha megvizsgáljuk az idegenek származási helyét, akkor láthatjuk, hogy csupán 660 volt külföldi, a többi a monarchiából vagy más megyékből, esetleg más településről származott. Magyarországon 14 000 idegent regisztráltak, akik más osztrák tartományokból jöttek, ezek jelentős része Erdélyből származhatott. Közülük 2217 élt az Erdéllyel határos megyékben, míg ezen megyékből mindössze 468 személy élt az „országon kívül”, feltétlenül Erdélyben. Ez jól mutatja, hogy Erdély és Magyarország vándorlási egyenlege Erdély szempontjából erősen negatív lehetett végig a 18. században.⁶⁴ Faragó Tamás részben ugyanezen adatokat a történelmi Magyarországra megyénként is feldolgozta. Ez alapján jól látható, hogy a vándorlási mozgékonyabb a nyers vándorlási arányszám alapján Erdélyben átlagban magasabb, mint Magyarországon, ez az egyik oka annak, hogy a részadatok elemzésével egyes szerzők, mint láttuk, nagyarányú bevándorlást feltételeznek Erdélybe a keleti és déli szomszéd országokból. Ám a vándorlási egyenleget nézve, Beszterce-széket leszámítva, ez Erdélyben mindenhol negatív vagy a magyar átlag alatti, míg a külföldi származású bevándor-

⁶¹ ~~Acsádi Acsády György: Az 1784-85-ös évi népszámlálás és az ezen alapuló népességnyelvántartások, 1957. 235.~~

⁶² Lásd Dávid Z. és Öri Péter már hivatkozott megállapításait.

⁶³ Természetesen a tulajdonképpen Magyarországra Erdélyből akár 100 000-nél több román (és ~~nem csupán több tízezer magyar~~) bevándorolhatott, ám ez a történelmi ~~Magyarországra~~ vonatkoztatva belső vándorlásnak minősül.

⁶⁴ ~~Thirring Gusztáv, id. mű, 1938. 34. 139–140. old.~~

lók arányát véve alapul, már egyértelműen minden erdélyi megyében a lehető legkisebb ez az arány és általában kisebb, mint Magyarországon⁶⁵.

Dávid Zoltán 4 milliós becslése nagyjából bizonyára megállja a helyét a történelmi Magyarország 1720–21. évi lakosságát illetően, ám annak belső etnikai összetétele valószínűleg mégis az Acsády-féle becsléseket követi, mégpedig úgy, hogy Erdély népességszáma valóban valahol a 800 ezer és az egymillió között mozgott. Ide kívánczik Pápai Béla becslése, ami 4,1–4,2 millió körül van a két országrészre összesen⁶⁶. Talán ennek a felső határa az igazán reális, amelyből azonban Erdélyre 1 millió jutna a fennebb ismertetett megfontolások alapján (a magyarországi felkerekítés arányának kevesebb, mint felét véve alapul). Az Acsády névelemzési torzításai következtében azonban a tulajdonképpen (1715–21 körüli Erdély nélküli) Magyarország területén élő románok aránya magasabb volt, mint az általa névelemzéssel számított 3,4 százalék, amit több kritikus is mond, hiszen a torzítások iránya minden szempontból a nem magyar népek, és különösen a románok számát csökkentette.⁶⁷ Ám Acsády a nemzetiségi statisztikáit az országos arányok kiszámításakor korrigálta. Korrigálás nélkül a románok aránya 18,2 százalék körül lett volna Magyarország és Erdély népességében összesen, tehát Acsády Ignác kb. 1 százalékponttal emelte a románok arányát Magyarországon, feltehetőleg a magyarok számlájára.

Ezek után Dávid Zoltán azon érveit kellene megvizsgálnunk, amelyeket a románok számának 1700 és 1840 közötti növekedéséről fejt ki, aminek eredményeként 350–400 000 román bevándorlásával számol ebben az időszakban⁶⁸. Ám a tévedésének az a fő oka, hogy elfogadja Jancsó Benedek becslését 1700-ra, miszerint a románok száma akkor 250 000 lett volna. Ám a becslés nem alapult megbízható összeíráson, és az sem valószínű, hogy 1720-ig majdnem annyi román bevándorolt volna, mint amennyi addig élt Erdélyben, hiszen másképp nem lehetne megmagyarázni az Acsády-féle számadatokat a románokat illetően. Valószínű, hogy a románok száma Erdélyben jóval magasabb volt 1700-ban, 350 000 lélek körüli. Azt pedig már részletesen kimutattuk, hogy 1720 és 1840 között nem bizonyítható nagyarányú román bevándorlás a történelmi Magyarországon kívüli országokból. Ugyanígy nem helyénvaló Dávid Zoltánnak az a számítása, amellyel a bevándorlók és leszármazottaik számát becsüli Kovács Alajos nyomán etnikumonként 1910-re, miszerint akkor 1,5 millió olyan román élt volna az országban, akik 1700 után bevándoroltak leszármazottai lennének, ugyanis a románok számának emelkedése az 1720-as Acsády-féle adatokból kiindulva két jelentős tévedést tartalmaz: a Temesköz

⁶⁵ Faragó Tamás: *A máig élő múlt. Demográfia 1/1998. 7-38. I-III. térképek.*

⁶⁶ Pápai: *Magyarország népe a feudalizmus megerősödése és bomlása idején*, In: *Magyarország történelmi demográfiája*, 1963. 151.

⁶⁷ Lásd: Dávid Zoltán: *id. mű*, 1957, 63. 157. Nyárády, Nyárády R. K., *id. mű*, 1987. 17.

⁶⁸ Dávid Z., *id. mű*, 1957. 172–173.

keleti részének majdnem színromán és jelentékeny számú népessége hiányzik, az erdélyi románok adatai nincsenek felszorozva a kb. 64 százalékos szorzóval vagy annak egy részével (aminek eredményeként Magyarország össznépességét 4 millióra becsüli), végül a partiumi románok egy részét Acsády magyarnak számolta a nevek alapján. Mindezen torzítások a bevándorlók leszármazottai által a későbbi adatokban hatványozottan jelentkeznek.

Az előző alfejezetben készített számítások alapján a történelmi Magyarországon élő románok együttes száma 1720-ban 750 000 körül lehetett még akkor is, ha Erdély népességét csak a Dávid-féle 64 százalékos szorzó felénél kevesebbel (30%) számoljuk ki (és azon belül is a románoknak csak minimális arányát vesszük alapul Erdélyben). Ám Dávid Zoltánnak igaza van abban, hogy az Erdélyből Magyarországra irányuló vándorlás viszont jelentősebb lehetett, mint azt régebben gondolták a történészek. Hogy honnan lett volna Erdélyben olyan népességfőlétségre, amelyből jutott Magyarországra is? Az 1720-as erdélyi népességszámot Dávid Zoltán nem tartotta fontosnak felkerekíteni az említett 64 százalékos magyarországi kulccsal (aminek eredményeként a 4 milliós összlélekszámot kapta). Márpedig ha ezt megtette volna, akkor könnyen megválaszolható lenne e kérdés. A Magyarország vonatkozásában Dávid Zoltán által felhozott érveket végignézve Erdélyben is élhettek szegények 1720 körül tetemes számban, akik nem adóztak, aztán az összeírók sem lehettek lelkesebbek a magyarországiaknál és így tovább. A Székelyföld és a Szászföld összeírásainak a vármegyékhez képest való nagyobb megbízhatóságát már Acsády is figyelembe vette az első körben a differenciált kulcsok alkalmazásával, akár a magyarországi városok esetében, ezért erre többet hivatkozni nem helyénvaló, hisz az adóösszeírások nem népszámlálások voltak, így természetüknél fogva hiányosak a népesség teljes számát illetően, bármennyire is „jól” végezték azokat. Ezek alapján az 1720-as korrigált erdélyi jó egymillió összlélekszámból hozzávetőlegesen 150 000 személy, mintegy 100 000 román és 50 000 magyar távozhatott a szomszédos magyarországi vármegyékbe. Még mindig maradt kb. 850 000 személy, akiknek leszármazottait találják az 1785–1786-os népszámláláskor Erdélyben.

Következtetések

A történelmi Erdély népessége 1720–21-ben valamivel 1 millió fölött lehetett, ennek minimálisan 50, maximálisan 55 százaléka román, 30–35 százaléka magyar és 13–14 százalék német lehetett Acsády Ignác névelemzési módszere és az azzal járó egyirányú torzítások korrigálásának feltehető optimális mértékei alapján. Az erdélyi népességszámok lényeges bevándorlást nem valószínűsítenek a tartományba a 18. században. A többirányú vándormozgások azonban

kis mértékben módosíthatták az etnikai arányokat a románok javára a 18. század végére.

A történelmi Magyarország Erdéllyel együtt számolt népességében a 18. század elején Erdély népessége nagyobb arányt képviselt, mint a század végén, tekintettel arra, hogy a gyéribben lakott, volt török hódoltsági területekre telepések érkeztek, ezek pedig aktív korúak lévén feltehetően a szokásosnál nagyobb természetes szaporodási mutatókat produkáltak, így a népesség növekedése egyes partiumi területeken is nagyobb lehetett, mint Erdélyben. Nem elhanyagolható az Erdélyből Magyarországra való vándorlás, amely az erdélyi magyar–román arányt nem befolyásolta lényegesen, mert mindkét etnikumhoz tartozók vándoroltak ki, de helyileg feltehetően akkor csökkent le a Kolozsvártól északnyugatra eső területek magyarságának aránya, a románok vesztesége pedig feltehetően inkább Dél-Erdélyben lehetett számottevőbb Acsády korabeli dokumentumokon alapuló közlései alapján. Nem igazolható viszont a románok nagyarányú 18. századi, a történelmi Magyarországra való bevándorlásának elmélete. Ezt mutatja egyrészt az erdélyi románok lélekszáma növekedési ütemének vizsgálata, másrészt pedig az a tény, hogy a történelmi Magyarország Erdéllyel együttes népességén belül a románok aránya 1720 és 1840 vagy 1720 és 1890 között nem növekedett, hanem számottevően csökkent, 19 százalékról 15-re, ami azt mutatja, hogy inkább más etnikumok gyarapodtak a bevándorlás által. Az aránycsökkenés viszonylagosan azzal is együtt járt, hogy a 18. század végére Erdély népességének súlya újra kisebb lett a történelmi Magyarországon belül, a románok pedig Erdélyben koncentráálódtak. A románok nagyarányú bevándorlásának elméletét az egyes kutatók valószínűleg azért sem tudták meghaladni, mert megtévesztették őket azok a belső vándormozgások, amelyek Erdély és Magyarország között a 18. században lejátszódtak, és amelyben a románok részvételének nagyságrendje még nincs feltárva.

Erdély és a ma Romániához tartozó partiumi terület 18. századi népessége összetételének vizsgálatában azonban még számos részletet illetően maradtak feltárandó kérdések. A kérdéskörrel kapcsolatban a további kutatásokat illetően az alábbi tanulságokat vonhatjuk le.

1. A románok „bevándorlás-elméletének” mint hipotézisnek a dokumentálásakor és az okok feltárásakor az azt alátámasztó információk gyakoriságát és súlyát mérjük össze a fordított irányú vándorlási folyamatokat tanúsító közlések gyakoriságával és nagyságrendjével. Ne tekintsük az elmélet bizonyítását „nemzeti célnak”, amit mindenáron igazolni kell, hanem az egyes történelmi korszakokat illetően legyünk képesek „elvetni” a hipotézist, ha az adatok azt nem támasztják alá.

2. Tegyük különbséget a népességszámra és az etnikai összetételre vonatkozó, „légből kapott” becslések (lásd az 1713-as kormányhatósági, az 1640-es Vasile Lupu-féle) és a különböző összeírásokon alapuló esztimációk forrás- és információértéke között. Lehetőleg ne számoljunk természetes szaporulati

és/vagy vándorlási egyenlegeket és arányszámokat megbízhatatlan becslések és lakossági összeírások alapján nyert számértékek között, mert a tévedés lehetősége akkora, hogy a levonható következtetéseknek nincs értelmük.

3. Legyünk fokozottan figyelemmel a családok, a háztartások és a porták átlagos nagysága közötti különbségekre, majd a használt szorzószámokra a lélekszámok kiszámításakor, különösen, ha az eltérő céllal készült (adó-, illetve vallási) összeírások alapján számított lélekszámokat idősorba kívánjuk helyezni és növekedési ütemeket szeretnénk kiszámítani, mivel az összeírások céljából, jellegéből és a körülményeitől függően különböző számú és típusú társadalmi csoportok maradhattak ki azokból.

IRODALOM

- Acsády Ignác 1896. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1720–21.* Atheneum, Bp. (Magy. Stat. Közl. Új folyam XII.)
- Acsádi György 1957. Az 1784–85-ös évi népszámlálás és az ezen alapuló népességnyilvántartások. In Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*, Budapest, 224–241.
- Ballmann, J. M. 1801. *Statistische Landeskunde Siebenbürgens im Grundrisse.* Hermannstadt,
- Bunea, Aug. 1901. *Statistica românilor din Transilvania in anul 1750.* Sibiu.
- Chircă, H. 1972. *Întregire la conscripția confesională din 1733 privind populația românească din Transilvania. Populație și societate*, vol I. Cluj.
- Ciobanu, V. 1926. *Statistica românilor din Ardeal, făcută de administrația austriacă la anul 1760–62*, Cluj.
- Csetri Elek – Imreh István 1980. *Erdély változó társadalma*, Kriterion, Bukarest.
- Dávid Zoltán 1957. Az 1715–20. évi összeírás. In Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*, Budapest, 145–199.
- Faragó Tamás 1996. Gondolatok az 1715–20. évi országos adóösszeírás népesség- és társadalomtörténeti célú felhasználásáról. In Visi Lakatos Mária (szerk.): *Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára*. KSH, Budapest, 100–123.
- Faragó Tamás 1998. A máig érő múlt. (Vándormozgalmak Magyarországon a 18. század utolsó harmadában.) *Demográfia*, 1. sz. 7–38.
- Giurgiu N. 1972. Populația Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVIII.-lea și începutul al XIX.-lea. In Pascu St. (szerk.): *Populație și societate*. Cluj.
- Giurescu, D. C. 1981. *Istoria ilustrată a românilor*. București.
- Jakó Zsigmond 1943. Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban, In Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok I.* Budapest, 508–571.
- Jancsó Benedek 1896. *A román nemzeti törekvések története és jelenlegi állapota I.* Budapest.
- Jancsó Benedek 1900. Az erdélyi románság legrégebb hiteles statisztikája. *Századok*, 141–154.
- Makkai László – Szász Zoltán (szerk.) 1986. *Erdély története II*, Akadémiai, Budapest.
- Metes, S. 1977. *Emigrări românești din Transilvania in secolele XIII–XX*. București.

- Nyárády R. Károly 1987. Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása. *KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek*, 7–55.
- Őri Péter 2001. A természetes szaporodás alakulása és helyi változatai a 18. századi Magyarországon. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*, 193–222.
- Pápai Béla 1963. Magyarország népe a feudalizmus megerősödése és bomlása idején (1711–1867). In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája*. Budapest, 143–219.
- Pascu Ș. (szerk.) 1972. *Populație și societate*, I. Cluj.
- Pascu Ș. (szerk.) 1980. *Populație și societate*, II–IV. Cluj.
- Prodan, D. 1992. *Transilvania și iar Transilvania*. București.
- Rotariu, T (szerk.) 1993. *Recensământul din 1850*. în Transilvania. Cluj.
- Söllner J. 1856. *Statistik des Grossfürstentums Siebenbürgen*, Hermannstadt.
- Thirring Gusztáv 1938. *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest.
- Trócsányi Zsolt 1986. Új etnikai kép, új birodalmi rendszer (1711–1770). In Makkai László – Szász Zoltán (szerk.) *Erdély története II. 1606–1830*. Akadémiai K. Budapest, 972–1038.
- Trócsányi Zsolt – Miskolczi Ambrus 1992. *A fanariótáktól a Hohenzollernekig*. Budapest.

**CONTRIBUTION TO THE PROBLEM OF 18TH CENTURY
TRANSYLVANIA'S ETHNIC COMPOSITION***Summary*

The author's aim is the critical analysis of the treatment of sources in the special literature concerning 18th century Transylvania's population number and ethnic composition. He lays special stress upon the ideological background of the estimations related to ethnic distribution and upon the professional quality of demographic calculations, estimations and analyses. The main conclusions of his survey are the following.

Correcting the calculations of I. Acsády made at the end of the 19th century the population number of historical Transylvania must have been slightly above 1 million in 1720–21, that is to say it was slightly higher than the results of most of the Hungarian estimations. 50–55% of that population could be Romanian, 30–35% Hungarian and 13–14% German. A significant Romanian immigration flow is not probable on the basis of the population numbers calculated for the 18th century in spite of the assumption of some Hungarian historians. Mutual migration, however, could modify the ethnic composition of Transylvania in favour of the Romanian but to a small extent. During the whole period between 1720 and 1890 the proportion of Romanian population was decreasing within the population of Hungary (from 19% to 15% – together with the territory of Transylvania). That fact seems to prove that rather other ethnic groups increased in consequence of immigration in the 18th century. That decrease caused that the weight of Transylvania's population got smaller again by the end of the 18th century and the Romanian population was concentrated on the territory of Transylvania.

As for further researches the author warns of the dangers of mixing scientific and political-national aspects in making hypotheses on demographic problems. It is also important to distinguish the population estimations based on different censuses from other estimations based on unreliable sources. Calculations of natural population growth and balance of migration between values taken from unreliable sources and real censuses can be very problematic, the possibility of miscalculation is so high that conclusions have no significance. In the case of different censuses and tax lists researcher has to be also very careful using multipliers for determining the measure of households and taxing units. One has to take into account the shortcomings of different sources determined by their aims, characteristics and the circumstances of their carrying out. These respects have to be taken into consideration if we wish to put in order of time our data taken from estimations and to calculate growth rates on the basis of them.

Tables:

1. *Ethnic distribution of Transylvania's population in 1700*
Headings: Ethnicity, Number, Proportion (%)
Lateral text: Romanian, Hungarian, Saxon (German), Total
2. *Ethnic distribution of the Transylvanian heads of families in 1720–21 on the basis of the names of the taxpaying heads of families, according to the estimation of Acsády*
Headings: Part of the country, Of Hungarian, German, Romanian, Other Names (Number), Of Hungarian, German, Romanian, Other Names (%)
Lateral text: Counties, Székelyföld (Land of the Székelys), Királyföld (Land of the Saxons), Total
3. *Ethnic distribution of Transylvania in 1720–21, on the basis of Acsády's corrected calculations*
Headings: Part of the country, Total population number, Of Hungarian, German, Romanian, Other Names (Number)
Lateral text: Counties, Székelyföld (Land of the Székelys), Királyföld (Land of the Saxons), Total
4. *Growth of the united Greek and Orthodox population in Transylvania, 1733–1761*
Headings: Period, Number of years, Total growth (Number, %), Mean annual growth (Number, %)
5. *Different values of the number of united Greek and Orthodox population in Transylvania on the basis of the ecclesiastical censuses*
Headings: Date of the census, Number of the registered families, Population number calculated by a multiplier of 5, Population number calculated by a multiplier of 3,88
6. *Probable number of the united Greek and Orthodox population in Transylvania in the 18th century*
Headings: Date of the census, Number of the registered families, Probable number of the population
7. *Growth rate of the united Greek and Orthodox population, 1721–1772*
Headings: Period, Number of years, Total growth (Number, %), Mean annual growth (Number, %)
8. *Ethnic distribution of the total population in 1766, on the basis of confessional data (Calculation of different authors, rounded)*
Headings: Ethnic groups, Ballman's estimation (Number, Proportion), Gottschling's estimation (Number, Proportion)
Lateral text: Hungarian, German, Romanian, Gypsy, Jew, Total

9. *Confessional distribution of Transylvanian population in 1773, according to Preiss*
 Headings: Confession, Population number
 Lateral text: Greek Catholic, Orthodox, Lutheran, Roman Catholic, Calvinist, Unitarian, Total
10. *Transylvania's population number and its ethnic distribution in 1720–21 and 1785–86, recalculated and corrected*
 Headings: Years, Total population, Romanian (% , Number), Hungarian (% , Number), German (% , Number)
11. *Mean annual growth rate in 18th century Transylvania by ethnic groups*
 Headings: Period, Total population (Number, p), Romanian (Number, p), Hungarian (Number, p) German (Number, p)
 Note: p= mean annual growth rate in %
12. *Ethnic distribution of the taxpaying heads of families in the Partium (Eastern-Hungary) in 1715–20, according to Acsády's estimation*
 Headings: Counties, Total, Number of the families (Hungarian, German, Romanian, Other), % (Hungarian, German, Romanian, Other)
 Lateral text: Names of the counties, Altogether
13. *Ethnic distribution of the population of the Partium (with the Temesköz, calculated on recent Romanian territory)*
 Headings: Regions, Total, Population number (Hungarian, German, Romanian, Other), % (Hungarian, German, Romanian, Other)
14. *Population number of the Partium (on Romanian territory of to-day) on the basis of the population census in 1785–87*
 Headings: County, Population number (Total, Romanian, Hungarian, German and other Christians belonging to Western churches, Jews, Other >of Greek confession<)
 Lateral text: Names of the counties and regions, Total, In %
 Notes: * Estimated value (on the basis of the 19th century population censuses), since in the counties all Romanians and Ruthenians were registered as Greek Catholics, thus they appear on the lists together with Roman Catholics. Number of non-Romanian population of Greek rite was estimated by back-projection. (We used as basis the fact that Transylvania's and the Partium's population in 1786 on Romanian territory of to-day was 61% of that of the year 1880).
 ** The estimated number of Sebs and Ruthenians was discounted and put into the 'Other' column. For county Bihar we calculated in that way that the number of Orthodox Romanians living on the Hungarian side of the boarder and that of Greek Catholics living on Romanian side of the boarder were equal.

15. Ethnic distribution of Hungary's and Transylvania's total population between 1720 and 1890 (calculated on the territory of the census of 1720–21)

Headings: Ethnicity, Number, %

Lateral text: Hungarian, German, Slovak – Ruthenian, Serb – Croat, Romanian, Other